

ЛЕКЦІЯ 20. ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ СВІТУ

ПЛАН

1. Категорія буття: сенс та специфіка. Форми буття.
2. Поняття "субстанція". Матерія як філософська категорія.
3. Рух та його форми.
4. Простір і час. Субстанційна та реляційна концепції простору та часу.

1. Категорія буття: сенс та специфіка. Форми буття.

▣ **Онтологія** (від давньогрецької мови "онтос" - буття, "логос" - слово) – розділ філософії, що досліджує буття. Термін "онтологія" зустрічається в "Філософському лексиконі" (1613) німецького філософа Р.Гокленіуса. Сама ж галузь виникає ще за часів античної філософії. Категорія "буття" вперше з'являється у філософії елеатів (6 ст. до н.е.). Давньогрецькій філософ Парменід зазначив: "Буття є, а небуття немає".

▣ **Підходи до розуміння буття:**

- 1) В розумінні елеатів: 1) буття є, а небуття немає; 2) буття єдине, неподільне; 3) буття пізнаване, а небуття неможливо помислити.

- 2) Р.Декарт ототожнював буття і мислення ("мислю, отже, існую").

- 3) К.Маркс протиставляв буття і мислення (свідомість). Буття вважається об'єктивним, реальним, матеріальним, а мислення – чимось ідеальним, що властиво тільки людині. Буття визначає мислення (свідомість). Буття первинно, свідомість вторинна.

- 4) У філософії екзистенціалізму буття розуміється як суто людське існування. В екзистенціалізмі проводять розмежування між справжнім і несправжнім буттям. Буття в суспільстві – несправжнє, а буття перед обличчям смерті – справжнє. За М.Гайдеггером адекватне усвідомлення феномену смерті – умова переходу до справжнього модусу існування людини (Dasein). Важливо не те, що людина думає про смерть, а те, яке вона може мати значення для повноти життя, розуміння людиною власних можливостей.

Буття – це найбільш загальне абстрактне поняття, що позначає існування чого-небудь взагалі.

Форми буття:

- ▣ 1. **Буття речей, процесів**, що, у свою чергу, поділяються на:
буття речей, процесів, станів природи в цілому;
буття речей і процесів, створених людиною.
- ▣ 2. **Буття людини**, що поділяється на:
буття людини в світі речей;
специфічно людське буття.
- ▣ 3. **Буття духовного (ідеального)**, що поділяється на:
індивідуалізоване духовне;
об'єктивоване духовне.
- ▣ 4. **Буття соціального**, що поділяється на:
індивідуальне буття;
буття суспільства.

2. Поняття “субстанція”. Матерія як філософська категорія.

- Поняття **субстанція** (від лат. те, що «стоїть під», першооснова) позначає деяку реальну основу конкретного світу, що проявляється у різних формах існування предметів і явищ. Субстанція незмінна на відміну від мінливих властивостей і станів: вона є те, що існує в самій собі і завдяки самій собі, а не в іншому і не завдяки іншому.
- Щодо рішення питання про те, скільки субстанцій лежить в основі буття, склалося кілька основних напрямків:
  - 1) **монізм** – в основі світу одна субстанція (Представник - Спіноза). Монізм може бути ідеалістичним та матеріалістичним:
    - Ідеалістичний монізм виходив з того, що в основі світу лежить дух, ідеальний початок (Світовий Розум, Ідея, Бог). Представник – Гегель.
    - Матеріалістичний монізм покладає в основу світу матеріальний початок (вода, вогонь, природа). Представники - Фалес, Геракліт, діалектичний матеріалізм;
  - 1) **дуалізм** - в основі світу дві субстанції – духовна та матеріальна (Представник - Декарт);
  - 2) **плюралізм** – в основі світу множина субстанцій (Представники – Емпедокл, Лейбніц).

Етапи розвитку категорії “матерія”.

- Перший етап. У матеріалістичних вченнях мілетської школи в Давній Греції (7-5 ст. до н.е.) в ранг субстанції зводились конкретні форми речовини: вода (Фалес), повітря (Анаксімен), вогонь (Геракліт), які утворюють сонце, зірки, всі інші тіла і обумовлюють вічну змінюваність світу. Демокріт, Левкіпп, Епікур, Лукрецій Кар припускали існування найпростіших частинок - атомів, які нестворювані і неруйнівні, перебувають у безперервному русі. Отже, грецькі філософи-матеріалісти вважали субстанцією різні фізичні елементи, що мають особливі якості, чи атоми, комбінації яких визначають властивості речей. Рух, з'єднання і роз'єднання елементів чи атомів породжує усе видиме різноманіття у Всесвіті.
- Другим етапом розвитку матеріалістичної філософії є механіцизм (з кінця 16 - до початку 19 століття). Матерія ототожнюється з речовиною і наділяється низкою механічних і геометричних властивостей: масою, довжиною, формою, непроникністю, здатністю тіл переміщатися за механічними траєкторіями. Цей світогляд був підірваний великими відкриттями, які з'явилися на межі 19-20 ст. Відкриття радіоактивності відкинуло позицію про непроникність атома, відкриття електрона зняло тезу про його неподільність і т.ін. Англійський хімік і фізик Майкл Фарадей (1791-1867) запровадив у науку поняття електромагнітного поля. У результаті всіх цих робіт у природознавстві й філософії почало стверджуватися розуміння того, що крім речовини як виду матерії, існує й інший вид матерії - поле. А це, у свою чергу, привело до думки про некоректність ототожнення матерії з одним з її видів.
- Третій етап. Розвиток науки й філософії змусив до кінця 19 ст. відмовитися від природничих підходів у тлумаченні матерії й перейти до філософського її розуміння. Останнє полягає в тому, що **матерія є абстрактне філософське поняття, що використовується для позначення об'єктивної реальності, тобто всього різноманіття навколишнього світу, що існує поза, до і незалежно від людської свідомості.** На початку 20 ст. **Ленін** дає визначення матерії: **«Матерія – це філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, що дана людині у відчуттях її, що копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них»**

Сьогодні деякі автори вважають визначення В.Леніна дещо обмеженим, оскільки воно зосереджує увагу на гносеологічних аспектах матеріального, не беручи до уваги властивий йому онтологічний зміст.

□ Відтак виділяються:

онтологічні складові: а) рух і його форми; б) простір; в) час; г) детермінація.

гносеологічні принципи: а) пізнаванність, б) об'єктивність, в) реальність.

Виходячи з цього, робиться висновок, що узагальнене визначення категорії **«матерія»** повинне базуватися на тому, що це – **об'єктивно реальне буття світу в часі, просторі, русі, детерміноване і безпосередньо або опосередковано може бути пізнане людиною.**

□ Із сучасного уявлення про сутність і зміст матерії випливають її основні властивості: об'єктивність, вічність, нестворенність, багатоякісність, системність, структурність, самоорганізація, взаємодія, відображення та ін.

□ Виокремлюють неживу (неорганічну), живу (органічну) та соціально організовану (соціум) матерію.

3. Рух та його форми.

- Рух внутрішньо властивий самій матерії, він не віддільний від матерії і не існує без неї, як і матерія не існує без руху. **Рух є атрибут, спосіб існування матерії.** Під рухом матерії розуміється не тільки механічне переміщення тіл у просторі, але будь-які взаємодії, а також зміни станів об'єктів, що викликані цією взаємодією. **Рух є зміна взагалі.**
- Рух відрізняється від розвитку. **Якщо рух це будь-яка зміна, то розвиток, завжди спрямована зміна.**
- Будь-яке конкретне буття існує лише завдяки тому, що в ньому відтворюється певний тип змін, рухів. При знищенні цього типу руху дане конкретне буття розпадається, переходить в інше буття, що характеризується своїм типом руху. Спокій виступає як момент руху, момент збереження якісної визначеності буття, що рухається. Доти, доки буття зберігає свою якісну визначеність, тобто перебуває у відносному спокої, залишається «самим собою», воно може існувати, змінюватися, рухатися.

ФОРМИ РУХУ МАТЕРІЇ

- Класифікувати форми руху намагалися багато мислителів минулого, але вперше висновок про якісне різноманіття форм руху, у зв'язку з конкретними видами матерії і їхнім взаємозв'язком, запропонував **Ф.Енгельс**. Він, у роботі «Діалектика природи», виділив **п'ять форм руху матерії** – механічну, фізичну, хімічну, біологічну і соціальну. При цьому філософ спирався на три принципи:
  1. Форми руху необхідно розглядати з певним рівнем організації матерії – кожному рівню відповідає своя форма.
  2. Між формами руху існує генетичний взаємозв'язок, вища виникає на базі нижчої.
  3. Вищі форми руху специфічні і незвідні до нижчих.

- Ф.Енгельс спирався на досягнення науки 19 століття. Розвиток сучасної науки вимагає від філософів нової класифікації. Але на сьогоднішній день загальноприйнятої класифікації немає.

- **Одна з можливих сучасних класифікацій форм руху матерії**
  - Субмікроелементарна форма руху матерії* включає рух елементарних частинок і полів (електромагнітні, гравітаційні, сильні і слабкі взаємодії, процеси перетворення елементарних частинок), рух і перетворення атомів і молекул, у тому числі хімічна форма руху, зміна космічних систем різних розмірів (зірок, планет, галактик, Метагалактики).
  - Органічна форма руху* - процеси, що відбуваються в організмах і містить у собі обмін речовин, процеси саморегуляції, зміни що відбуваються в біосфері.
  - Соціальна форма руху* – вся різноманітність практично-предметної діяльності людини, вся система суб'єктивно-об'єктивних відносин, тобто відносин людини, соціальних груп, суспільства до навколишнього світу.

4. Простір і час. Субстанційна та реляційна концепції простору та часу.

- ▣ **Простір** – це така форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у різних матеріальних системах.
- ▣ **Час** - форма буття матерії, що характеризує тривалість її існування, послідовність зміни станів у розвитку всіх матеріальних систем.

▣ Загальні властивості простору і часу:

1. Об'єктивність, тобто незалежність від свідомості людини
2. Невіддільність від матерії і руху

▣ Специфічні властивості простору:

1. Протяжність;
2. Тривимірність;
3. Єдність симетрії і асиметрії;
4. Конкретні розміри, об'єми, місце розташування, відстань між об'єктами, елементами, системами.

▣ Специфічні властивості часу:

1. Тривалість;
2. Одномірність;
3. Незворотність;
4. Конкретні періоди існування об'єктів, ритм процесів, швидкість зміни станів, темпи розвитку, часові відносини між різними циклами

Субстанційна та реляційна концепції простору та часу.

- ▣ **Субстанційна концепція.** Простір і час - самостійні сутності, що існують поряд з матерією і незалежно від неї. Це вело до висновку про незалежність властивостей простору і часу від характеру протікання матеріальних процесів (Демокрит, Епікур, Ньютон). Простір уявлявся як чиста протяжність, порожня "ємність" для речей і подій, а час — як чиста тривалість, що однакова у всьому Всесвіті і перебіг якої ні від чого не залежить.
- ▣ **Реляційна концепція.** Простір і час – не самостійні сутності, а системи відносин, утворених взаємодіючими матеріальними об'єктами. Поза цією системою взаємодій простір і час вважалися не існуючими. Відповідно допускалася і залежність властивостей простору і часу від характеру взаємодії систем (Г. Лейбніц, А.Ейнштейн).
- ▣ У 17- 19 ст. домінувала субстанційна концепція; вона була в основі ньютонівської механіки, що вважалася в той час зразком точної науки.
- ▣ На початку 20 ст. – теорія відносності А.Ейнштейна змусила переглянути погляди на простір і час і перевага опинилась на боці реляційної концепції.